

XVII. Yüzyılda Bir Şenlendirme (İhyâ) Uygulaması: Mormoc Köyü'nün İmarı (Kelkit)*

Yard. Doç. Dr. Bilgehan PAMUK*

Özet: Osmanlı Devleti, tarım arazilerinin statüsünü belirleyerek bunların düzenli bir şekilde işlenmesine hassasiyet göstermişti. Devletin masrafları ve sipahilerin harcamaları, ziraî kesimden gelecek gelirlere bağlı olduğundan, devlet idarecileri tarım arazilerini daimî surette kontrol altında tutmaya çalışmışlardı. Ancak bazı zarurî durumlarda ortaya çıkan arazi meselelerini de çözmeye gayret etmişlerdi. Nitekim herhangi bir köyün ya da bir arazinin boşaltılması durumunda Osmanlı idaresinin tavrını yansıtmaya bakımdan Mormoc köyünün imarı ilgi çekici bir örnektir. Köy, ıslah edilmesi karşılığında mülk olarak tahsis edilerek hem yeni bir yerleşim birimi olarak iskâna açılmış hem de ziraî üretime kazandırılmıştı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Tarım, Köy, Çiftlik, Mülk, Kelkit, Mormoc, Şenlendirme

Osmanlı Devleti'nde arazi; mirî, mülk ve vakıf olmak üzere üç ana kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan mirî arazinin sahipliği doğrudan devlete bağlı olup tasarruf hakkı devlete veya devlet adına şahıslara ait iken, vakıf ve mülk arazisinin sahipliği ve tasarrufu tamamen şahıslara aitti. (İnalçık 1996b: 23; Emecen 1989: 271). Devletin rakabesinde(sahipliğinde) bulunan mirî arazi, askerî hizmetler ve birtakım mükellefiyetler karşılığında gelirinin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tahsis edilmişti. Osmanlılar'ın askerî, iktisadî ve içtimaî bünyesini yansıtan ve mirî arazilerde uygulanan tımar sistemi, muayyen bölgelerde bir kısım askerlere ve memurlara hizmetlerine mukabil olmak üzere kendi nam ve hesaplarına tahsil salahiyeti ile birlikte tahsis edilen vergi kaynakları olarak tanımlanmıştır (Barkan 1993: 286, 314-5).

Osmanlı hükümdarları mirî arazilerin dışında birtakım arazileri de mülk ve vakıf olarak tahsis etmişti. Hizmetlerinden dolayı bazı kişilere dirlik olarak tasarruf edilmiş olan yerler mülk olarak verilmişti. Bu kişiler mülk olarak tasarruf edilen arazinin divanî adı verilen şer'î ve örfî vergilerini ödedikten sonra gelirleri toplayarak istedikleri gibi kullanmışlardır. Hatta arazi sahibi

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi'nin 2004/175 numaralı "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Erzurum ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası" isimli araştırma projesi kapsamında hazırlanmıştır.

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ERZURUM
bilgehan@atauni.edu.tr

yerini arzu ederse satabilmiş, arzu ederse vakfedebilmiştir. Vakfedilen arazilerde ise toprağın tasarrufu ve gelirlerinden istifade etme hakkı vakıfların kontrolünde olmuştur (Barkan 1939: 121-2; Yücel 1974: 672; Gökbilgin 1952: 508).

Sanayi öncesi diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ekonomik yaşantının temelini, hukukî ve malî hususiyetleri kanunnâmelerle tayin edilmiş olan ziraî üretime dayalı ekonomi teşkil etmişti. Osmanlı toplumunda ziraat hayatının sadece kır iskân sahalarını kapsadığı düşünülmesine karşın, ziraî yaşantının kasaba ve hatta şehirlerde yaşayan nüfusun önemli bir bölümünü ihtiva ettiği anlaşılmaktadır (Pamuk 2002: 276). Temelde ziraî üretime dayalı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti'nde, toprak ve toprağa dayalı üretim tarzı üzerinde hassasiyetle durulmuştu. Sorunsuz ve düzenli bir şekilde ziraî üretimin gerçekleşmesi için devlet, tarım arazilerinin büyük bölümünde tam yetki sahibi olmuştu. Rakabesi altındaki mirî toprak rejiminde devlet, tarım ekonomisi ile ilgili bütün kontrol ve yetkileri bünyesinde toplamıştı. Bununla birlikte devletin tamamıyla kontrol altında tutmadığı, birtakım haklarından feragat ettiği mülk ve vakıf arazileri toprak sistemi içerisinde yer almışlardı. İslâm geleneği doğrultusunda Osmanlılar, belli şartlar altında bir kısım araziye vakıf-mülk arazisi statüsünde kabul etmişlerdi. Padişah, başlangıçta Rumeli'de fetihlere katılarak üstün hizmet gösterenlere hizmetleri mukabelesinde ihşanlarda bulunmuş ve bir miktar araziye mülk olarak tahsis etmişti. Mülk olarak arazi tahsis edilmesi sadece üstün hizmet gösterenlere verilmemişti. Ölü ve çorak (mevât) arazi, şenlendirme veya ihyâ etme şartıyla şahıslara mülk olarak verilmişti (Barkan 1939: 119-62; Barkan 1993: 295-8; İnalçık 1985: 105-8; İnalçık 1996a: 3-13; İnalçık 1993: 314; İslamoğlu-İnan 1991: 33-7).

Osmanlılar, diğer İslâm devletleri gibi mevât denilen ölü veya çorak durumda terk edilmiş toprakları, şenlendirilmesi ve/veya ihyâ edilmesi koşuluyla şahıslara mülk olarak tahsis etmişlerdir. Mülk olarak arazinin tahsis edilmesi uygulamasında; öncelikli olarak çorak araziye ihya etmek için müracaat eden şahsın teklifleri değerlendirilirdi. Bu bağlamda aday, masrafları nasıl karşılayacağını, işlerin ne kadar zaman alacağını ve şenlendirmeyi başardığı arazi için daha sonra ne kadar yıllık vergi vereceğini açıkça ifade ederdi. Adayın beyanını müteakiben yapılan değerlendirme sonucu olumlu olduğu takdirde kadının düzenlediği bir temliknâme ile arazinin mülk statüsünde olduğu resmen kabul edilirdi. Böylece arazinin şahsın tasarrufunda olduğu; *mefruzu'l-kalem ve mak-tu'u'l-kadem* denilerek açıkça belirtildiği gibi dışarıdan bir müdahale olmaması da sıkı sıkıya tembih edilirdi (İnalçık 2000: 163-9; Yediyıldız 1985: 131-3; Yediyıldız 2003: 129-131; Moutafchieva 1998: 64-5).

Osmanlı yönetimi terk edilmiş, çorak ve boz hale gelmiş arazileri mülk olarak tahsis ederek arazinin boş kalmasını önlediği gibi hazine için bir gelir kaynağı sağladılar. XVII. yüzyılın başlarında Erzurum eyaleti sınırları içerisinde Kelkit kazasına bağlı Mormoc köyünün imar edilmesinde tatbik edilen uygulama (MAD. 7589: 118-9), Osmanlılar'ın tutumunu açıkça göstermektedir. Yirmi beş seneyi aşkın bir süre terk edilmiş olan Mormoc'un yeniden tarıma kazandırılması uygulamasına geçmeden önce, köyün XVI. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mormoc köyünün bulunduğu Yukarı dere havaisi, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferini müteakiben Osmanlı idaresi altına girmişti (Kırzioğlu 1976: 119; Tozlu 1998: 3,18). Nitekim I. Selim, Çaldıran seferi sonrası dönüş yolunda Mormoc'a uğramıştı (Taeschner 1926: 12-3). Osmanlı idaresine geçişle birlikte 1516 yılında yapılan tahrir neticesinde köyde; 19 hane ve 5 mücerred (tahminen 100 kişi)¹ bulunduğu ve köyün yıllık hasılatının 8000 akça olduğu yazılmıştı (Miroğlu 1975: 80-1). Ondört yıl sonra 1530'da yapılan sayımda köyde, 34 hane, 11 mücerred ve 4 sipahizâde (tahminen 135 kişi)² bulunduğu ve yıllık hasılatın 5534 akça olduğu kaydedilmişti (TD. 387: 408). XVI. yüzyılın sonlarına doğru 1591'de yapılan tahrirde ise köyde 91 neferin³ bulunduğu (tahminen 455 kişi)⁴ ve yıllık hâsılatın 25000 akça olduğu görülmektedir. Gayr-i Müslim ahalinin meskûn olduğu Mormoc'da, zirâi üretim kapsamında; buğday, arpa, orum, zeğrek (karaburçak) ve bostan ürünleri yetiştirilmişti. İki değirmenin olduğu köyde, arıcılığın da yapıldığı anlaşılmaktadır (Miroğlu 1975: 80-1). Görüldüğü üzere, Mormoc'un Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte başlangıçta yaklaşık 100 kişinin meskûn olduğu köy, yüzyılın sonlarına doğru dört buçuk katlık bir artışla 455 kişiye ulaşmıştı. Nüfus bakımından ciddi bir artış olduğu gibi, köyün gelir durumunda dikkat çeken bir yükseliş meydana gelmişti.

XVI. yüzyıl sonlarına doğru meskûn bir köy durumunda bulunan Mormoc'un, XVII. yüzyılın başlarındaki durumu ile ilgili olarak; *Mormoc nâm karye yigirmibeş seneden müteceviz müddetden berü halî ve harabe olub binasından eser kalmayub* ibaresi geçmektedir (MAD. 7589: 118). Mamur ve meskûn bir köyün, toplu bir şekilde terk edilmesi dikkat çekici bir durumdur. Giderek gelişen ve büyümeye başlayan köyün, neden terk edildiği nişân-ı şerifte belirtilmemişti. Osmanlı idaresi, arazinin terk edilmesini ya da boş kalmasını engellemek için oldukça gayret sarf etmesine rağmen, bazı durumlarda köylü ahalinin toprağını terk etmesini engelleyememişti. Bunun temelinde köylü reayanın toprak sahibi statüsünde olmaması, herhangi bir tehdit ve tehlike anında toprağını bırakarak daha güvenli bir yere göç etmesi yatmaktadır (Halaçoğlu 1991: 39). Nitekim XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Celâli galesi, bilhassa kırsal kesimde olan reayanın toplu bir şekilde

yerini ve yurdunu terk etmesine neden olmuştu (Akdağ 1975: 446–50). Nitekim Erzurum ve civarında etkili olan Celâlilerle ilgili kayıtlar; *Erzurumun reâyası Celâli şerinden ve Kızılbaş havâlinde ve zûlm-ı zulmaniden perakende olduğundan gayri ekseri helâk olmuştur*, (29 Safer 1020 / 13 Mayıs 1611) (MAD. 3260: 120); *bundan akdem Erzurum ve Trabzon ve Gürcistan kazâlarının cizyeleri her sene asitâne-yi sa'âdetten cem' olunırken birkaç seneden berü Celâli müstevli olmasıyla reâya perakende ve perişan olmağın....* (MAD. 5568: 204), sorunun boyutlarını gösterir mahiyettedir. Gerçi nişân-ı şerifte (MAD. 7589: 118–9), köyün neden terk edildiği belirtilmese de Celâli gâilesinin yaşandığı sıralarda yapılan tazyik ve saldırılardan dolayı Mormoc köyünün boşaltıldığı söylenebilir.

XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Osmanlılar, bir taraftan iç mesele olarak Celâliler ile uğraşırken diğer taraftan Safevi ve Avusturya ile uzun yıllar süren savaşlar yapmışlardı. Tarım ekonomisine dayalı bir ülkede gerek içteki ve gerekse dıştaki problemler sosyo-ekonomik dengeleri alt-üst etmişti. Bununla birlikte Osmanlı idaresi, temel gelir kaynağı durumundaki ziraî üretim ve toprak ile ilgili meseleleri çözmeye çalışmıştır (Barkan vd. 1988: 34–7; Pamuk 1993: 138–9). Savaş nedeniyle ya da eşkiya tazyikinden dolayı boşaltılan köyleri veya arazileri, yeniden faaliyete geçmeleri için mülk olarak şahıslara tahsis etme uygulaması, hükümetin meseleyi çözüme yönündeki önemli bir tedbiri olmuştu. Nitekim bu anlayış doğrultusunda XVII. yüzyılda, Kocaeli sancağına bağlı Gebze nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Bulgurlu köyü (Metz 2004: 68–78), Harput sancağına tabi Munzuroğlu köyü (Ünal 1999: 61–67) ve Kelkit kazasına bağlı Mormoc'daki şenlendirme uygulaması (MAD. 7589: 118–9), toprak meselesinin çözümlenmesi noktasında hükümetin tutumunu göstermesi bakımından ilgi çekici örneklerdir.

Celâli sorununun çözüldüğü, Safeviler ile olan savaşın sona erdiği ve II. Osman'ın yeniçeriler tarafından öldürülmesi akabinde Abaza Mehmed Paşa'nın isyan ettiği sıralarda, Osmanlı idaresi Erzurum Eyaleti'ne bağlı Kelkit kazasının padişah hasları arasında zikredilen Mormoc⁵ köyünü imara çalışmıştı. Önceleri meskûn durumda bir köy iken daha sonra terk edilen Mormoc'un ihyâsına talip olan Divân-ı hümayun kâtiplerinden Kaya ve sipahi-oğlu Mustafa, Erzurum hazine divânına müracaat etmişlerdi. Erzurum hazine defterdarı Osman Efendi, Kaya ve Mustafa'nın müracaatlarını değerlendirmiş, metruk durumdaki yerin yeniden tarıma açılmasını uygun gördüğünden başvuruda bulunanların durumlarını bir tezkire hazırlayarak merkeze iletmişti.

Merkezî idare, arazi ihyâsı için gelen tekliflere genelde olumlu yaklaşırdı (İnalçık 1985: 112). Geleneksel anlayış içerisinde şenlendirme veya ihyâ uygulamasında⁶, öncelikle karşılıklı olarak anlaşma şartları belirlenirdi. 1620 yılında Mormoc'u ihyâ etmek için müracaat eden Kaya ve Mustafa öncelikli olarak

kendü malımızdan euler binâ idüb ve bu kadar zamandan berü halî ani'z-zirâât kalmağla çayır kesülüb sökülmesi emr-i asîr olan yerlerinin kendü camus ve öküzlerimiz ile ve kifâyet etmediğın halde ücret ile çiftler ve pulluklar koşub sökülme ve gündən güne ihyâ etmeğın takviye için yine ücret-i senevî ile tutduğumuz hizmetkârlar ve gayr-i tevâbi ve levâhıkımız dahi terğîb ile karye-yi mezbûrede temekkün itdirmeğe bi-'avn-i illâhi teâla mübâşeret idüb iştirâk ile ber-vech-i maktu' uhdesinde mukarrer kılınmak ricâ ideriz diyerek şartlarını ortaya koymuşlardı (MAD. 7589: 118). Proje kapsamında Kaya ve Mustafa, köyün ıslah edilmesi için gereken bütün masrafları karşılayacaklarını taahhüt etmişlerdi. Öyle ki bayındırlık faaliyetlerine güçleri yetmediği takdirde, çalışmalarını için ücret mukabilinde şahıslar temin edeceklerini belirtmişlerdi.

Kaya ve Mustafa, şeriatın hükümlerince araziye ıslah ettikleri takdirde mülk edinecekleri için ödemekle mükellef olacakları vergilerini de önceden belirlemişlerdi. Projenin faaliyete geçtiği tarih olan 1–10 Ağustos 1620/gurre-i Ramazan 1029'den 5–16 Haziran 1625/gurre-i Ramazan 1034'e kadar olan ilk beş yıl için beş yüz akça, 16–27 Şubat 1635/gurre-i Ramazan 1044'e kadar ki on yılda ihyâ ve âbâdân olma ihtimali gerçekleşirse yılda iki bin akça, köyün bayındır bir hale gelmesi durumunda ise her sene için dört bin akça maktu vergiler Erzurum hazinesine teslim edilecekti. Ayrıca hass-ı hümayun olan Mormoc'un *mefruzu'l-kalem ve maktu'u'l-kadem olduğu tekâlif-i örfiyye ve ihrâcât-ı sâireden muâf tutulub beylerbeyi subaşıları ve 'ademi ve sâir havâlelerden min ba'd dahl ve taarruz olmaya, hane-yi 'avâruz mukayyed raiyyet oğlı raiyyet olmadıkça 'avâruz teklifi ile dahi rencide olmaması* hususunda katı bir hüküm verilmişti (MAD. 7589: 118). Anlaşılabacağı üzere Mormoc yeni statüsü gereğince "tam serbestiyet üzere" olmuş, yani resmi denetime karşı dokunulmazlık elde etmiş, vergi toplama ve suçluları takip etme gibi bütün hakları temlik sahibinin kontrolüne bırakılmıştı (Barkan vd. 1988: 34–7; İnalçık 2000: 165).

Nişan-ı şerifteki, *karyenin bu mertebe ihyâsına say'ımız mukabelesinde maktû'muz mukarrer olur âhere virilmemek ve karye imârete yüz tutub zirââtgâhlarına tapu ile tâlib olanlar tevâbimizden ve gayriden her kim olursa tahte'l-kanun resm-i tapusı alınmak üzere virdiğimiz tezkireleri inde'l-hükkâm mukayyed olub zirâât idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub zirâât idüb 'öşr ve rüsumunların edâ eylediklerinden kimesne tasarruflarına mâni olmayub* (MAD. 7589: 119) anlaşılacağı üzere Kaya ve Mustafa'nın en büyük endişesi terk edilmiş köyün, bayındır ve tarıma elverişli hale getirilmesi halinde dışarıdan olabilecek muhtemel bir müdahaleydi. Bunun için sultan, *zirâât idenler mademki boz ve halî komayub 'öşr ve rüsumların edâ eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya* (MAD.

7589: 118–9) diyerek tavrını belirlemişse de temlik sahiplerinin endişesinin olduğu fark edilmektedir. Bunun için anlaşma şartı olarak *ziyâde ile talib-i âher zuhur itdirirse mademki eyledikleri ziyâde makbullahimiz oldukça âhere virilmeyüb yine üzerimizde îbka kılina makbullahiniz olmayub virilmek lazım gelürse ihyâsına malımızdan sarf eyledüğümüz harcımızı toprak kadısı marifetiyle olan müfredat defteri mucibince bize virilmeyince karyeye dahl olinmayub ve tasarruflarımızda olan toprakların ‘öşri yine onda bir altında humüs kayd olunub kayd olunan yerlerdendir* (MAD. 7589:118) diyerek özel bir koşul ileri sürmüşlerdi. Bu durumda Kaya ve Mustafa, Mormoc için başka birisi tarafından daha cazip bir teklif geldiği takdirde, ıslah için yaptıkları masrafların kendilerine geri ödenmesini, aksi takdirde kimsenin köye giremeyeceğini ve tasarruflarında olan arazinin öşür vergisi olarak beşte bir oranın verileceğini açıkça beyan etmişlerdi.

Ön koşulların belirlenmesi ile birlikte Torul kadısı *müfettiş-i emvâl-ı hâss olan kıdvatü'l-kudât* Mevlânâ Yusuf Efendi, Mormoc'un Kaya ve Mustafa'nın mülk olarak tasarrufunda olduğuna dair bir temlik hazırlamıştı. Buna göre 1-10 Ağustos 1620'de Mormoc köyü malikâne olarak Kaya ve Mustafa'ya verilmişti (MAD. 7589: 119). Islah edilerek tarıma açılan arazi, ülke ekonomisi için olumlu ve önemli bir rol oynadığından mülk sahipleri için; *mademki yerlerin boz ve halî komayub ‘öşr ve rüsumların eda eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya* (MAD. 7589: 119) ibaresinde belirtildiği üzere, tasarrufları altındaki araziye boz bırakmadıkları sürece mülkleri ellerinden alınmazdı. Şayet malikâne sahibi arazisini üç yıl üst üste ekip biçmediği yani boz bıraktığı takdirde bütün haklarını kaybederdi. Böyle bir durumda kadı, araziye başka birisine verme hakkına sahipti. Bu uygulamada gaye, toprağın bilfiil tarıma açılması ve ekilip biçilmesiydi (Moutafchieva 1998: 67). 1620 yılında Mormoc köyünün mülk olarak tasarruf etme hakkını alan Kaya ve Mustafa'nın ihyâ ve şenlendirme faaliyetleri için 10 Mart 1623'de Sultan IV. Murad tarafından bir berat tarzında düzenlenmiş özel bir belge (MAD. 7589: 118–9) verilmesi, icraatlarından memnun kalındığının göstergesi sayılabilir.

XVII. yüzyılda Bulgurlu ve Munzuroğlu köyleri gibi Mormoc ıslah edilmeye çalışılmıştı. 1620 ile 1623 yılları arasında gerçekleştirilen ihyâ uygulamasının ileriki tarihlerde sonuçlarının ne olduğu konusunda maalesef kaynaklarda yeterli bir bilgiye ulaşamamıştır. XIX. yüzyılda Gümüşhane isimli çalışmada, Kelkit'e bağlı köyler arasında Mormoc'un adı geçmemektedir (Tozlu 1998: 33–5, 47–9). Keza 1928 yılına ait Kelkit'e bağlı köyler arasında da Mormoc zikredilmemektedir (Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları 1928: 887–8) Kelkit'in coğrafi durumu üzerine yapılan bir çalışmada Mormoc isimli bir köyden bahsedilmemektedir (Akpınar 2001: 210–97). Günümüzde Gümüşhane ilinin Köse ilçesi sınırları içerisindeki Mormoc ya da Mormuş olarak

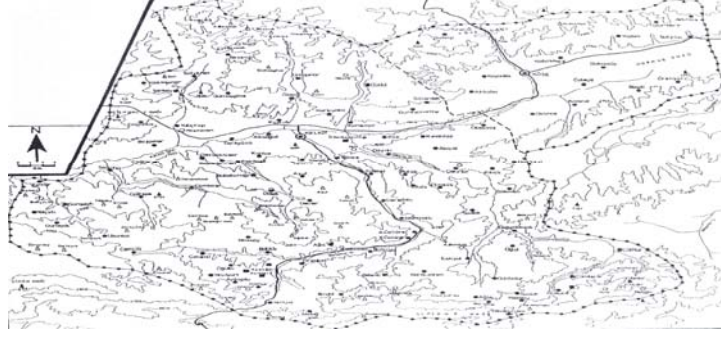
isimlendirilen ovada yapılan tetkikler sonucunda biz zamanlar İhyâ uygulaması ile meskûn bir köy hüviyeti kazandırılmaya çalışılan Mormoc'un, daha sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü terk edildiği anlaşılmaktadır.

Nişân-ı şerîf-i âlîşân yazıla ki

Erzurum defterdarı Osman dâme uluvvuhû Erzurum hazînesi tarafından divân tezkiresi gönderüb havâss-ı hümâyundan Kelkid kazâsında vâki' Mormoc nâm karye yigirmibeş seneden mütecâviz müddetden berü halî ve harâbe olub binâsından eser kalmayub bu kadîmden berü mirîye bir akça nefi' hasıl olmaz iken Divân-ı hümâyun kâtiblerinden kidvetu'l- erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem umde-i eshâbi't-tâkrir ve'r-rakam kâtib Kaya zide kadrihû ve ebnâ-yı sipahiyândan Mustafa hazîne-yi Erzurum divânına 'arz-ı hâl sunub karye-yi mezbûrenin zabt ve tasarruf müddet-yi medîd ile bize tefviz olunırsa kendü malımızdan evler binâ idüb ve bu kadar zamandan berü halî 'ani'z-zirâât kalmağla çayır kesülüb sökülmesi emr-i asîr olan yerlerinin kendü camus ve öküzlerimiz ile ve kifâyet etmediği halde ücret ile çiftler ve pulluklar koşub sökülme ve gündün güne İhyâ etmeği takviye için yine ücret-i senevî ile tutduğumuz hizmetkârlar ve gayr-i tevâbi ve levâhıkımız dahi terğîb ile karye-yi mezbûrede temekkün itdirmeği bi-'avn-i İllâhî teâla mübâşeret idüb iştirâk ile ber-vech-i maktu' uhdesinde mukarrer kılınmak ricâ ideriz ol-şart ile ki karye-yi mezbûrenin vech-i meşrûh üzre İhyâsına ibtidâ'-yı mübâşeretimiz olan bin yigirmi tokuz ramazan guresinde maktu'ân beş sene tamam varınca sâl be sâl Erzurum hazînesine zirâât ve hırâsetimiz bedeli beş yüz akça teslim ideriz ve beş seneden sonra karye-yi mezbûrede bir mikdar İhyâ ve âbâdân olmak ihtimali mukarrer olursa andan öte senelerde yine on seneye varınca sâl be sâl hazîne-yi mezbûreye ikişer bin akça virüb bundan beş sene mürûrında inşallahü'l- melikü'l-'aziz karye-yi mezbûre imâret-pezir olmak mukarrer fermânım olunur bundan sonra hasıl olan mahsul-ı gılâl ve a'sâr ve sâir hukuk ve rüsûm mukâbelesinde beher sene mirîye dörder bin akça ve karyenin bu mertebe İhyâsına say'ımız mukâbelesinde maktu'muz mukarrer olur âhere virilmemek ve karye imârete yüz tutub zirââtgâhlarına tapu ile tâlib olanlar tevâbimizden ve gayriden her kim olursa tahte'l-kanun resm-i tapusı alınmak üzre virdiğimiz tezkireleri inde'l-hükkâm mukayyed olub zirâât idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub zirâât idüb 'öşr ve rüsûmların edâ eylediklerinden kimesne tasarruflarına mâni olmayub karye-yi mezbûrenin yerlerine bais-i rağbet olmak için 'öşr ve rüsûmların fermân-ı mübâşeretimizde verdüğümüz tapu tezkiresinde tayin eylediğimiz vech üzre alına kendülerimizin 'add ve müşteramızdan çiftlik tutanların 'öşrleri harâbe İhyâ eylediğimiz hamidle 'öşr târikle onda bir alınub ve hâss-ı hümâyun

mefu'û'l-kalem (mefruzu'l-kalem) ve maktu'û'l-kadem olub tekâlif-i örfiyye ve ihrâcât-ı sâireden muâf – müsellemler olmak kanun-ı kadîmden zikr olındığı üzere tekâlifden muâf tutulub beylerbeyi subaşları ve 'adimleri ve sair havâlelerden min ba'd dâhl ve taarruz olunmaya ve mademki karye içinde hane-yi 'avâruz mukayyed raiyyet oğlu raiyyet olmadıkça 'avâruz teklifi ile dahi rencide olunmaya ve karye imâret kabul idüb senede dörder bin akça virmeğe müteahid olduğumuz eyyâmda ziyâde ile talib-i âher zuhur idivirse mademki eyledikleri ziyâde makbûllerimiz olduğca âhere virilmeyüb yine üzerimizde ibka kılınma makbûllerimiz olmayub virilmek lâzım gelürse ihyâsına malımızdan sarf eyledüğümüz harcımızı toprak kadısı marifetiyle olan müfredat defteri mücibince bize virilmeyince karyeye dâhl olunmayub ve tasarruflarımızda olan toprakların 'öşri yine onda bir altında humûs kayd olunub kayd olunan yerlerdendir deyü muâraza olunmaya ve karye-yi mezbûre nefsinde tarik-i 'amm ve şari-i 'azamde vâki' olmağla karyenin içinde muksit-i emvâl ve 'ayânımız için bina eylediğimiz evlerin binaları birbirine muttasıl ve selika-yı kudret yapıldıkda kimesne mâni olmaya deyü ilâm eylediklerinden gayri vech-i meşrûh üzere merkûmların merkûmlara deruhde kılınmak mirîye evveli olduğın bilfiil Torul kadısı olub müfettiş-i emvâl-ı hâss olan kıdvetü'l-kûdat Mevlânâ Yusuf Efendi dahi temlik ile ilâm eylemeğin sene bin yigirmi tokuz ramazanın guresinde hatt-ı mezkûr üzere 'uhdelerine mukarrer ibka kılınub ta'âhhüd ve kabulleri üzere hazîne-yi Erzurum divânında berât alınub tezkire virilüb gerekdir ki minvâl-i meşrûh üzere tarih-i mezbûrede sâl be sâl beş sene tamamına varınca beş yüz akça Erzurum hazînesine teslim eyleyüb ve yine andan ana on sene varınca ikişer bin akça bu on beş sene mururundan sonra senede dörder bin akça maktu'ları hazîne-i mezbûreye teslim eylediklerinde husûle gelen say' ve hizmetleri mukâbelesinde 'arzlarımıza maktu' ve mukayyed olub âhere virilmeye ve karye-yi mezbûr imârete yüz tutub zirâatgahlarına tapu ile talib olan tevâbîlerinden ve gayriden tahte'l-kanun resm-i tapusun alub virdikleri tezkireleri inde'l-hükkâm mukayyed ve makbûl olub zirâat idenler mademki yerlerin boz ve halî komayub 'öşr ve rûsûmların edâ eylediklerinde tasarruflarına kimesne mâni olmaya emr-i berât-i şerif virildi fi se-kiz cemaziyel-evvel sene 1032

Ek 1: BOA. MAD. 7589, s.118-119

Ek 4: Kelkit İlçesi Yerleşme Haritası (Mormuş Düzü), Akpınar, *Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit ve Köse*, s.211

Ek 5: Mormoc Ovası

Ek 6: Mormoc

Açıklamalar

1. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
2. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
3. 1591 yılında yapılan tahrirlerde “hane” yerine “nefer” yazıldığı görülmektedir. (Gökçe 2000: 88; Miroğlu, 1990: 134; Pamuk 2002: 66).
4. Bu tahmin, hane x 5 formülüne dayanmaktadır.
5. Günümüzde Mormoc ismiyle anılan bir yerleşim birimi olmamakla birlikte, Gümüşhane ilinin Köse ilçesi sınırları içerisinde Öbektaş Beldesinden Salyazı Beldesine kadar uzanan bir ovanın ve bataklığın adının Mormoc (Mormoç, Mormuş) olduğu tespit edilmiştir (Akpınar 2001: 210; Hirik 2002: 64).
6. 1540 tarihli Erzurum ve Pasin Sancakları evkâf kanunnâmesinde; Kızılbaş fetretinden dolayı boşaltılan arazilerin şenletilme karşılığında zaviyelere ve şahıslara verilebileceği zikredilmektedir (TD.199: v.4-5; Yediyıldız 1985: 129; Yediyıldız 2003: 128; İnalçık 2000: 164).

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter (MAD) No. 3260, 5568, 7589.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Defteri (TD.) No. 199, 387.
- AKDAĞ, Mustafa (1975), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul: Bilgi Yay.
- AKPINAR, Erdal (2001), *Kalkınma Yolunda İki İlçe Kelkit ve Köse*, İstanbul: Kelkit Kaymakamlığı Yay.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1939), “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller I Mâlikâne – Divânî Sistemi”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, s.119–163, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1993), “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, XII /1, s.286–333, Ankara.
- BARKAN, Ömer Lütfi – MERİÇLİ, Enver (1988), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- EMECEN, Feridun (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, (1952), *XV. – XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar*, Mukataalar, İstanbul: Üçler Basımevi.
- GÖKÇE, Turan (2000), *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lazkiyye (Denizli) Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1991), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- HİRİK, Ali Çoşkun (2002), *Geçmişte ve Günümüzde Kelkit*, Kelkit.
- İNALCIK, Halil (1985), “The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants”, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, pp.105–126, London: Variorum Reprints.
- İNALCIK, Halil (1993), “Çiftlik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi VIII*, s.313–4, İstanbul.

- İNALCIK, Halil (1996a), “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.1–14, İstanbul: Eren Yay.
- İNALCIK, Halil (1996b), “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.15–30, İstanbul: Eren Yay.
- İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: I 1300–1600, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yay.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan (1991), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yay.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1976), *Osmanlılar’ın Kafkas Ellerini Fethi (1451–1590)*, İstanbul: Sevinç Matbaası
- METE, Zekai (2004), “Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyü’nün Aziz Mahmud Hüdayi’ye Temliki”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23–25 Mayıs 2003, İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay.
- MİROĞLU, İsmet (1975), *XVI. yüzyılda Bayburd Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası.
- MİROĞLU, İsmet (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520–1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- MOUTAFCHIEVA, Vera P. (1988), *Agrarian Relations in the Ottoman Empire 15th and 16th Centuries*, Newyork: Columbia University Press.
- PAMUK, Bilgehan (2002), *XVII. Yüzyılda Erzurum Şehri*, Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- PAMUK, Şevket (1993), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500–1914*, İstanbul: Gerçek Yay.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları* (1928), İstanbul.
- TAESCHNER, Franz (1926), *Das Anatolische Wegenetz Nach Osmanischen Quellen II*, (Nşr. G. Jacob-R.Tschudi), Leipzig: Mayer&Müller G.m.b.H.
- TOZLU, Selahattin (1998), *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum: Akademik Araştırmalar.
- ÜNAL, Mehmet Ali (1999), “XVII. yüzyılda Harput’ta Toprak Tasarrufu İle İlgili Bazı Belgeler ve Munzuroğlu Köyünün Teşekkülü”, *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, s.61–67, Isparta: Kardelen Kitabevi.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1985), *Institution Du Vaqf Au XVIIIe Siecle en Turquie – étude socia-historique*, Ankara: Publié avec le concours Centre National de la Recherche Scientifique et de la Société d’ Histoire Turque.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- YÜCEL, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII / 152, s.657–708, Ankara.

An Application of *Senlendirme*(*Ihyâ*) in the 17th Century: The Improvement of Mormoc Village(Kelkit)

Assist. Prof. Dr. Bilgehan PAMUK*

Abstract: Ottoman State was very sensitive to the definition of the status of farm lands and their cultivation regularly. The expenditure of the state and spending of the *sipahis* depended on the income from agriculture; therefore, the governors always tried to control agricultural lands. However, they also made efforts to solve problems relating farm lands that appeared from time to time. The improvement of Mormoc village is an interesting example in terms of reflecting the attitude of the Ottoman government whenever a village or a land is emptied. In return to revitalizing activities, the village was given to people who are living in it and it is either inhabited again or to agricultural production.

Key Words: Ottoman History Agriculture, Village, Farm, Estate, Kelkit, Mormoc, *Senlendirme*

*Department of History, Faculty of Sciences & Letters, Atatürk University / ERZURUM
bilgehan@atauni.edu.tr

Возобновляющее практическое исследование в 17 веке: Общественная работа селаМормос (Келкит)*

Помощник доцента Доктор Билгехан Памук*

Резюме: Османское Государство определяя статус сельскохозяйственных угодий большое внимание уделяло их правильному использованию. Администрация государства пытались держать под постоянным контролем сельскохозяйственных угодий начиная с затрат государства, трат конюхов так как всё это влияло на доходы, приходящие от сельскохозяйственных угодий. Однако в некоторых случаях прилагали усилия для решения возникших земельных вопросов. Фактически общественная работа в селе Мормос может служить интересным примером методов действия Османской администрации в случае опустошения какого-либо села или территории. Взамен улучшения положения села собственность были распределена и эта территория стала использоваться как сельскохозяйственная территория и место проживания.

Ключевые слова: Поле, Село, Ферма, Собственность, Келкит, Мормос, Приветствие

* Эта работа выполнена в рамках исследовательского проекта 2004/175 Университета Атаюрк под названием " Историческая География Эрзурума и близлежащих районов в 16 и 17 веках".

* Университет Атаюрк, факультет Естественная и Литературы, отделение История/Эрзурум bilgehan@atauni.edu.tr